

CZTERDZIESTOLECIE ZAGADNIENÍ RODZAJÓW LITERACKICH

W roku 1998 upłynęło już czterdzieści lat od pojawienia się pierwszego tomu międzynarodowego czasopisma naukowego (a pierwszego w świecie genologicznego) o tytule *Zagadnienia Rodzajów Literackich — Woprosy Literaturnych Żanrow — Les Problèmes des Genres Littéraires*, wydawanego przez Łódzkie Towarzystwo Naukowe Polskiej Akademii Nauk. Od 1958 roku ten znany dziś szeroko wśród humanistów sześćojęzyczny periodyk przyniósł mnóstwo wartościowych artykułów i recenzji i w ten sposób posunął naprzód wiedzę o gatunkach literackich i teoretycznych problemach literatury. W związku z obchodzoną rocznicą istnienia ZRL (bo tak brzmi skrót polskiego tytułu *Zagadnienia Rodzajów Literackich*, który przyjęty został także za granicą), nie od rzeczy będzie przypomnieć tu historię pisma, odwołując się do pracy jego założycielki Stefanii Skwarczyńskiej *Łódzki półrocznik międzynarodowy „Zagadnienia Rodzajów Literackich — Woprosy Literaturnych Żanrow — Les Problèmes des Genres Littéraires“ (Idee i historia)*, opublikowanej w książce tejże autorki *W orbicie literatury, teatru, kultury naukowej* (Warszawa 1985, s. 281–316).

Początków *Zagadnień Rodzajów Literackich* trzeba szukać w próbach ożywienia w przemysłowej Łodzi twórczej kultury humanistycznej na przełomie XIX i XX wieku. W tym okresie właśnie osiedlają się w Łodzi inteligenci polscy i powstają pierwsze stowarzyszenia o ambicjach naukowych (np. Towarzystwo Lekarskie założone w 1886 r.). Droga ku ZRL wiodła głównie poprzez działalność Oddziału Łódzkiego Towarzystwa Polonistów R. P., w który przekształciło się w 1936 roku Koło Polonistów. Celem towarzystwa było zachęcanie do pracy naukowej, popularyzacja jej osiągnięć, wykłady, kontakty z pozalódzkimi ośrodkami nauki. W roku 1939 zdecydowano specjalizować się w teorii literatury (miała na to wpływ także Stefania Skwarczyńska, pierwszy w Polsce habilitowany badacz w zakresie teorii literatury, która przebywała wówczas w Łodzi). Za tą ideą opowiedziała się redakcja założonego w 1937 r. rocznika *Prace Polonistyczne*, organu Oddziału Łódzkiego Towarzystwa Polonistów R. P., w którego kolejnych trzech przedwojennych tomach da się uchwycić wzrost zainteresowania dla tej dyscypliny. Po wojnie teoria literatury zyskiwała w Łodzi coraz więcej adeptów, także wśród młodzieży uniwersyteckiej. Teorii literatury został poświęcony restytuowany w Łodzi w 1946 r. przedwojenny warszawski dwumiesięcznik *Zagadnienia Literackie, dawniej Życie Literackie*.

Powojenna Łódź stała się więc poważnym, a może nawet czołowym ośrodkiem teorii literatury, dysponującym uniwersyteckim centrum tej dyscypliny — Katedrą Teorii Literatury w Uniwersytecie Łódzkim. Komisja w Wydziale I Łódzkiego Towarzystwa Naukowego, którego sekretarzem była Stefania Skwarczyńska, podjęła opracowanie *Słownika rodzajów literackich*. Zespół organizacyjno-naukowy tej Komisji tworzyli Jan Trzynałowski i Witold Ostrowski pod kierownictwem Stefanii Skwarczyńskiej, zaś troskę o poszczególne rzeczowe działy materiału słownikowego powierzono wybitnym znawcom odnośnych literatur, łódzkim i pozalódzkim.

Cenzura z końca 1948 r. (ostrzy atak marksizmu, przeradzającego się nie rzadko w wulgarny socjologizm i gwałtowną ideologizację) zahamowała rozwój łódzkiego ośrodka naukowego w zakresie teorii literatury, m. in. uległo likwidacji czasopismo *Zagadnienia Literackie, dawniej Życie Literackie*, co jednak nie oznaczało zawieszenia badań nad teorią literatury. Rok 1956, ożywienie nie tylko polityczne, jakie przyniósł z sobą tzw. „polski Październik“, ujawnił żywotność tego łódzkiego ośrodka naukowego, co więcej zmogła się jego aktywność i znaczenie. Stefania Skwarczyńska zaproponowała wówczas założenie międzynarodowego półrocznika poświęconego teorii literatury, w szczególności genologii, czasopisma opartego autorsko o współpracę uczonych polskich i zagranicznych (ZRL). Pomysł ten z entuzjazmem powitał sekretarz naukowy Łódzkiego Towarzystwa Naukowego, prof. dr hab. Jan Dylík, i prezes Towarzystwa, znakomity filozof, twórca prakseologii, prof. dr Tadeusz Kotarbiński.

Nowopowstałe czasopismo ZRL stało się swoistą kontynuacją koncepcji naukowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego. Świadczy o tym fakt, że na łamach ZRL wykorzystano poważny ilości-

wo i jakościowo dorobek Komisji *Słownika rodzajów literackich*, jak i to, iż przewodnicząca tej Komisji, Stefania Skwarczyńska, objęła jako redaktor naczelny kierownictwo nowego czasopisma, a jej współpracownicy z tej Komisji, Jan Trzynałowski i Witold Ostrowski, objęli jako członkowie Komitetu Redakcyjnego jego współredakcję. *Czasopismo Zagadnienia Rodzajów Literackich* miało jednocześnie w intencjach swych założycieli stanowić swoisty, unowocześniony ciąg dalszy założonego w 1938 roku międzynarodowego czasopisma *Helicon*, którego wydawanie przerwała wojna, a które poświęcone było takim problemom ogólnym literatury, jak periodyzacja w historii literatury, prądy artystyczne w badaniach literackich, metodologia badań literackich, a także genologia. Wybór problematyki *ZRL* miał na celu zarządzenie chaosowi, jaki zapanował w dziedzinie genologii (z jednej strony zwolennicy realności rodzajów i gatunków literackich, z drugiej przeciwnicy ich realności), i wznowienie międzynarodowych dyskusji specjalistów na ten temat. Ustalono zestaw języków, którymi mogą dysponować autorzy: język polski, angielski, francuski, niemiecki, włoski i rosyjski, a także poszczególne stałe działy w półrocznych zeszytach roczników, które są realizowane do dziś dnia:

I. Rozprawy (początkowo drukowano cztery rozprawy w każdym numerze, stopniowo — w związku z rosnącą popularnością i prestiżem tego czasopisma — ich liczba się zwiększała, obecnie pojawia się tutaj przeciętnie osiem artykułów, przy czym nie dotyczą wyłącznie spraw ściśle genologicznych, ale np. zagadnień rodzajowych związanych z szerszą problematyką kultury, teatru, filmu, malarstwa),

II. Dyskusje (ten rozdział czasami nie bywa reprezentowany),

III. Przeglądy i recenzje (polegające głównie na prezentacji naukowego dorobku w dziedzinie teorii literatury, zwłaszcza w genologii w poszczególnych krajach. Przeglądy — w przeciwieństwie do rozpraw — pozbawione są streszczeń; z biegiem czasu zaczęły się pojawiać także recenzje polskich publikacji w języku obcym),

IV. Materiały do „Słownika rodzajów literackich“,

V. Nekrologi (gdzie zamieszcza się wspomnienia pośmiertne o współpracownikach czasopisma) oraz **Wykazy zawartości tomów i Spisy treści zeszytów**.

Dodać trzeba, że nowatorskim poczynem *Zagadnień Rodzajów Literackich* stało się przełamanie zbyt ciasnego rozumienia międzynarodowości, tj. jej ograniczania do kręgu kulturowego europejskiego. *ZRL* od pierwszej chwili włączały do międzynarodowej wspólnoty literackiej i naukowej wszystkie kręgi kulturowe, wszystkie kontynenty, na jego łamach wypowiadali się uczeni z Europy, całej Ameryki, Azji, od lat osiemdziesiątych także z państw afrykańskich i Australii.

Wśród zagranicznych współpracowników *ZRL* przewijają się nazwiska badaczy czeskich. Pierwszy artykuł z Czechosłowacji pojawił się już w drugim tomie periodyku, a napisała go w języku rosyjskim Danuše Kšicová z Brna (*Stołpcy Karla Czapeka*) ze streszczeniem polskim i niemieckim. Następne rozprawy wyszły z pod piór takich wybitnych czeskich i słowackich twórców i badaczy jak Karel Horálek, Josef Hrabák, Otto F. Babler, Jozef Hvišč czy Miroslav Mikulášek. Dużym zainteresowaniem cieszyły się prace slawisty Karla Krejčego, członka Akademii Nauk CSSR, estetyka Olega Susa lub Karola Hausenblasa z Pragi. W ostatnich latach stale częściej można znaleźć w *ZRL* prace brneńskich badaczy z Instytutu Slawistyki Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Masaryka (Ústavu slavistiky FF MU) interesujących się porównawczą analizą rodzajów i gatunków literackich w literaturach słowiańskich i zachodnio-europejskich.

W związku z dziejami *Zagadnień Rodzajów Literackich* nie wypada zapomnieć o redaktorach naczelnych, którym to znane w całym świecie naukowym czasopismo zawdzięcza swe istnienie. Pierwszym redaktorem — a zarazem inicjatorem — *ZRL* była więc Stefania Skwarczyńska. Po śmierci tej wybitnej badaczki (1988) duszą czasopisma stał się jej uczeń, profesor Uniwersytetu Łódzkiego, później Wrocławskiego, Jan Trzynałowski, którego znamy nie tylko ze znakomitych prac, ale także z wykładów w Uniwersytecie Brneńskim. Po jego zaś odejściu piórem kierują: redaktor naczelny Grzegorz Gazda, Bogdan Pięczka, Witold Ostrowski oraz sekretarz redakcji Maciej Swierkocki. Redakcja w dalszym ciągu znajduje się w Łodzi, współpracownicy — jak dawniej — pochodzą z różnych krajów. Członkiem rady edycyjnej z Republiki Czeskiej jest w tej

chwili kierownik Seminarium Polonistyki Instytutu Sławistyki Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Masaryka w Brnie Ludvík Štěpán.

Czterdziesty tom *Zagadnień Rodzajów Literackich*, zeszyt 1–2, wydany w Łodzi w 1997 roku przez Łódzkie Towarzystwo Naukowe, otwiera studium Dorothy Knowles poświęcony zagadnieniom teoretycznym, jakie nasuwa twórczość jednego pisarza. Artykuł *Un dramaturge français, Armand Gatti, face au capm de concentration et á l'univers concentrationnaire (Francuski dramaturg Armand Gatti wobec obozów koncentracyjnych i obozowego świata)*, s. 7–26) jest prezentacją tej części poszukiwań twórczych francuskiego dramaturga i zawodowego dziennikarza Armanda Gatti, które były inspirowane jego młodzieńczymi doświadczeniami więźnia dwóch obozów koncentracyjnych w Niemczech oraz powojenną pracą dziennikarską. Dorothy Knowles akcentuje znaczenie sztuk Gattiego jako formy protestu przeciwko głosom kwestionującym fakty niemieckiego okrucieństwa oraz zaprzeczającym prawdziwości dokumentów pisanych przez osoby, które przeżyły Oświęcim. W drugiej części pracy przedstawia autorka artystyczne losy dramatu *Pieśń miłosna Alfabetów z Oświęcimia*.

Kontynuuje ten temat badań, choć z innego punktu widzenia, Viera Žemberová. Stara się ona uchwycić w swej pracy zatytułowanej *Autor's Strategy and Moral Values in Ján Johanides' Fiction (Strategia autorska wobec wartości etycznych w prozie Jána Johanidesa)*, s. 39–49) mechanizmy autorskiej strategii w planie kompozycyjnym, w filozofii postaci literackich a zwłaszcza w etycznej orientacji wobec konfliktów ewokowanych w akcji w dziełach pisarza-filozofa Jána Johanidesa. Johanides, jak sądzi Žemberová, nie każe w swej twórczości prozatorskiej walczyć ze złem, raczej optuje za podjęciem próby zrozumienia zła, pogodzenia się z nim, za próbą pójścia ze złem na kompromis, ponieważ inaczej nie da się żyć z ludźmi i wśród ludzi.

Praca spółki autorskiej Mark Sokoljanskij i Wiktorija Cybulskaja (*Powieść ili nowela? Żanrowe swojeobrazje puşkinskiego „Wystrela“* s. 27–38) choć również poświęcona jednemu autorowi, wprowadza czytelnika w krąg zagadnień genologicznych *sensu stricto*. Omawiając krótką prozę Puşkina *Wystrel*, wchodzącą w skład *Opowiadań Bielkina*, autorzy starają się udowodnić, iż mimo wyraźnego przyporządkowania gatunkowego definicji całego zbioru, *Wystrel* jest bardziej nowelą niż opowiadaniem i zapowiada dalszy rozwój Puşkina jako prozaika.

Trudną — i to nie tylko w dzisiejszej sytuacji chaosu genologicznego, bo i inne okresy, np. romantyzm, nasuwają podobne problemy — próbą autorytatywnego określenia gatunków, jest artykuł Tadeusza Rachwała zatytułowany *Genologiczne konteksty; czyli narodziny negatunku* (s. 57–65). Autor zabrał głos na temat sytuacji gatunków w kontekście postmodernistycznej teorii J. F. Lyotarda. Posługując się metaforyką ogrodu i chwastu Terry Eagletona oraz teorią genologiczną Stefani Skwarczyńskiej, Rachwał pisze o potrzebie „odchwaszczenia genologicznego pola”: „Wrota genologii należy zamknąć przed napływem nowych nieproszonych gości, a tych, którzy już tam weszli, „paramit“ z „arabeską“ na przykład, mniej lub bardziej grzecznie wyprosić, stwierdzając, że ich nie ma, bowiem nie posiadają swych przedmiotów, czyli rodzajowych kośćców“ (s. 61).

Wynikiem podobnych zainteresowań naukowych jest praca Janusza Barczyńskiego *Problematyka rodzajowości i literackości u Gérarda Genette'a* (s. 67–84), w której autor przedstawił poglądy francuskiego badacza. Barczyński stwierdza, iż pomimo ataków przeciwników orientacji genologicznej, „obecność kategorii gatunkowych i rodzajowych w świadomości czytelnicznej i badawczej jest bezsporna“, za renesans problematyki genologicznej można uważać badania Genette'a, powstające na gruncie poetyki strukturalnej.

Geneza, rozwój i interpretacja testamentów poetyckich w literaturze polskiej są przedmiotem rozważań w pierwszej części artykułu Mieczysława Inglota *Poetyckie testamenty liryczne (Uwagi wokół wiersza „Testament mój“ Juliusza Słowackiego)*, s. 101–120. W drugiej części pracy autor określa specyfikę tego gatunku (wiersze stylizowane na testament zalicza do gatunku liryki inwokacyjnej, bądź też do satyrycznej parodii takowej).

Z założeń czeskiego i słowackiego strukturalizmu wychodzi w badaniach nad przekładem tekstu poetyckiego Słowacka Anna Valcerová (*Über die Kreativität bei Übersetzung von Ge-*

dicht, s. 51–56). Perspektivy pro další badání translatorských vidí autorka v možnostech zastosování metod semantiky jazykové oraz teorii tekstu, která umožňuje na nalezení hlubších závislostí mezi sensem a formou.

Na nepřesnost v naukových ujech paraboli zvraca uwagę znana (hlavně pracami z zakresu poetyki, np. *Poetyka polskiej powieści dojrzałego realizmu, Pozycja narratora v powieściach tendencyjnych E. Orzeszkowej*) badaczka Anna Martuszewska v artykule *Parabola czy paraboliczność? Problematyka sposobu istnienia niektórych gatunków w prozie XX w.*, (s. 85–99). Zakres znaczenia paraboli, jak i jej závislosti z przypowieścią oraz z alegorią to sprawy, které są niejednocie okrešlane przez rŏznych badaczy, autorkę interesuje rŏwnież miejsce paraboli v systematyce gatunkowej.

Problematyki interdyscyplinarnego ujea twŏrczości dotyczy artykuł Krzysztofa Packa zatytułovaný *Zagadnienie prawdy w myšli Tadeusza Kantora* (s. 121–138). Autor stawia pytanie o postavę filozoficzno-estetyczną tego wielkiego malarza i reżysera, o jeho idee artystyczne i poglądy na sztukę. Odnalezení odpowiedi pomŏže wg Packa odczytać sens dzieł Mistra.

Tom zamykajú tradycijnie przeglądy (konkretne sprawozdanie z konferenci naukowe z 1996 r. v Zielonej Gŏrze, poświęcone genologii) i recenzje (m. in. z książki H. Markiewicza: *Teorie powieści za granicą* czy tomu rozpraw genologicznych Ústavu slavistiky FF MU) oraz materiály do *Słownika rodzajŏw literackich*.

Jak widać z tego przeglądu, omŏwiony czterdziesty tom *Zagadnień Rodzajŏw Literackich* kontynuuje chlubná tradycij pisma, posiada znaczny walor poznawczy i jest — jak zawsze — warty uwagi pozycjå v badaniach v zakresie genologii.

Vanda Pindurovå

LITERÁRNĚVĚDNÉ ZASTAVENÍ NA PŘELOMU STOLETÍ

Konec století, zvláště pak tisíciletí, je magickou hranicí, která přitahuje všechny vrstvy obyvatel naší planety, tedy i odborníky — z ekonomie, politiky, historie, kultury a dalších oborů. Toto rozhraní se stalo vnějším popudem pro uspořádání vědeckého symposia o české a polské metodologii literární vědy nazvaného *Literární věda na prahu 21. století*. V Opavě je v dnech 18. a 19. listopadu 1998 uspořádaly Ústav bohemistiky a knihovnictví Filozoficko-přirodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě a Institut Nauk o Literatuře Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Śląskiego v Katowicach.

Iniciátor symposia Miroslav Mikulášek motivoval účastníky úvahou, kterou shrnul do několika tezí. „Všechny součásti lidského bytí se na konci 20. století ocitají před nutností rekapitulace úhrnu dosaženého vědění, promyšlení stavu poznání v jednotlivých společenských i vědních oblastech. Nejinak tomu je a bude i v oblasti vědy o literatuře a její metodologie. Umění se vždy ubíralo svými hlubinnými imanentními cestami, vědy o umění však nejednou, zvláště ve světě někdejšího tzv. reálného socialismu, byly vystaveny ekogenním intervencím moci, komplikujícím často jak lidské osudy tvůrců, tak i stav myšlení poznamenaného obnaženou politizací. V důsledku změny dějinné gravitace, k níž došlo v závěru našeho století, padly při výkladu slovesného umění všechny interpretační bariéry, které degradovaly estetické i literárněvědné myšlení. Sblížení Východu a Západu s jeho kulturním genofondem a myslitelským potenciálem staví před naši uměnovědu a literární vědu naléhavý úkol promyšlení metodologie soudobých badatelských trendů a interpretačních koncepcí. Vývoj literárněvědného bádání, stejně jako literatury vůbec, je totiž synergetický a v mnohém konvergentní proces, nekonečný proud.“

Dvoudenní (již čtvrtá), velkoryse pojatá opavská konference měla malou vadu na kráse — zastupci spolupřátající katovické univerzity nakonec nepřijeli, takže z Polska byly přítomny pouze reprezentantky Opolské univerzity. V úvodu jednání, jehož se zúčastnili studenti a zpočátku rov-